

ВОЛОДИМИР МОКЛЯК

(Полтава)

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СТУДЕНТСЬКИХ САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Розкрито основні передумови виникнення студентських самоврядних організацій університетів України XIX – поч. XX ст.: соціально-економічні (криза кріпосної системи, прагнення зберегти усталений класово-становий устрій, непослідовність у запереченні корпоративності), освітньо-виховні (ідеї автономії навчальних закладів та їх академічна свобода, потреба в професійно підготовлених фахівцях, поява недільних шкіл), соціально-психологічні (природна потреба студентства в об'єднаннях – корпоративний дух університетської молоді), а також як передумови – студентський рух, приклад німецьких та інших зарубіжних університетів, діяльність прогресивних педагогів.

Ключові слова: *передумова, університет, студентське самоврядування, автономія, корпоративність.*

Період XIX – поч. XX ст. є надзвичайно важливим у контексті соціальних змін та їх впливу на вищі навчальні заклади. Саме на цей час припадає ліквідація кріпосного права, становлення університетів Східної, Центральної та Південної України, вирішення прогресивними громадськими діячами та науковцями складних проблем, які стосувалися суспільно-політичного розвитку країни та її освітньої системи. Вивчення позитивного досвіду діяльності студентського самоврядування неможливе без ретроспективного аналізу передумов його появи, що дасть змогу відтворити історичну картину його становлення та розвитку.

У працях вітчизняних учених знайшло своє відображення висвітлення діяльності первинних студентських самоврядних організацій (А. Є. Іванов [3], С. П. Мельгунов [6], С. В. Рождественський [10] та ін.).

У науковій роботі Н. М. Левицької (1998 р.) "Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть" [5] проаналізовано академічний студентський рух, студентські корпоративні організації; діяльність земляцтв, студентських бібліотек, кас, читалень, гуртків взаємодопомоги, розвиток усіх студентських об'єднань впродовж досліджуваного періоду. Велику увагу дослідниця приділяє висвітленню студентського руху на зламі XIX-XX ст., проте в повному обсязі в роботі не проаналізовано студентське самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст.

У розвідці С. О. Черкасової на підставі вивчення історико-педагогічної літератури й архівних матеріалів проаналізовано соціально-політичні, освітні та культурні умови виникнення студентських громадських просвітницьких організацій, встановлено динаміку їх розвитку, визначено й обґрунтовано етапи та розкрито зміст просвітницько-педагогічної діяльності студентських громадських організацій університетів України другої половини XIX – початку XX ст., охарактеризовано її напрями, узагальнено форми, досвід роботи, пока-

зано шляхи творчого його використання в сучасній національній вищій школі [14]. Проте дослідниця не виокремлювала передумови, які стосуються виникнення всіх студентських самоврядних організацій.

Представлені, а також інші роботи [7, с. 13-41; 8], в яких фрагментарно аналізується діяльність студентського самоврядування досліджуваного періоду, містять змістовний та цікавий фактичний матеріал з питань діяльності студентського самоврядування. Проте вивчення вищезазначених, а також багатьох інших матеріалів на тему студентства та студентських організацій свідчить про те, що передумови виникнення студентського самоврядування університетів Східної, Центральної та Південної України XIX – поч. XX ст. не були досліджені системно, це потребує спеціальної наукової розробки та узагальнення.

Метою статті є аналіз передумов виникнення студентських самоврядних організацій університетів України XIX – поч. XX ст.

Термін “передумова” вказує на попередню умову існування, виникнення, діяння [1, с. 909]. Під цим поняттям ми розуміємо ті суспільно-політичні події, які безпосередньо вплинули на формування органів студентського самоврядування.

До соціально-економічних передумов належать: прагнення зберегти усталений класово-становий устрій, непослідовність у запереченні корпоративності, криза кріпосної системи.

Незважаючи на демократизацію суспільного середовища у XIX ст., ставлення влади до студентських організацій не набагато змінилося. Чинovníки прагнули зберегти класово-становий устрій, підтримуючи його відповідними нормативно-правовими документами. Таку політику уряд здійснював і стосовно життя студентів. Аналіз законодавчої бази, яка стосувалася студентського самоврядування, дозволив виявити непослідовний характер заперечення студентських об'єднань. Основні документи, які регламентували діяльність університетів, у першу чергу показували негативну налаштованість влади до студентських організацій. Така позиція керівних структур не пригнічувала корпоративного духу студентів, а навпаки – провокувала виникнення об'єднань серед молоді.

Наступною передумовою виникнення органів студентського самоврядування була криза кріпосної системи. У зв'язку з цим активізувалася діяльність студентів: почали з'являтися недільні школи, активну участь в організації яких брали студенти; також вони допомагали випускникам гімназій готуватися до вступу в університети.

Серед освітньо-виховних передумов виникнення студентського самоврядування виділяємо: появу недільних шкіл, ідеї автономії навчальних закладів та їх академічну свободу, потребу в професійно підготовлених фахівцях.

Важливою передумовою виникнення студентського самоврядування вважаємо появу недільних шкіл. На початку 60-х рр. XIX ст. студенти Київського університету св. Володимира намагалися бути корисними своєму народу в час звільнення його від кріпацтва. Вони вирішили заснувати в м. Києві недільні школи. Ідея їх створення народилася в гуртку студентів полтавської гімназії, але тільки за підтримки попечителя вона могла втілитися в життя. Саме позитивне ставлення до цього питання і бажання допомогти побачили студенти в попечителя київського навчального округу М. І. Пирогова. Поширення грамотності серед народу в той час М. І. Пирогов уважав однією з найнагальніших,

а після звільнення селян від кріпацтва – однією з найсуттєвіших державних потреб. Попечитель посприяв відкриттю недільних шкіл, і декілька десятків київських студентів навчали під час свят сотні дорослих і дітей грамоті, а вже освічених – правильному читанню, правопису й арифметиці.

Недільні школи можна вважати до певної міри формою студентського самоврядування, оскільки і викладали, і керували в них, в основному, студенти. Але обов'язково хтось із професорів мав узяти на себе зобов'язання, що вчителювання студентів буде благонадійним. За ініціативну молодь заступився професор російської історії П. В. Павлов, який користувався великою довірою і симпатією студентів. Перша недільна школа була відкрита на Подолі в приміщенні дворянського училища, керував нею студент – випускник полтавської гімназії. Невдовзі почала працювати і жіноча подільська недільна школа. Після цього з'явилася ще одна, де проводили заняття студенти з чернігівської та житомирської гімназій. Кошти на придбання навчальних посібників та приладдя жертвували місцеві жителі. Викладачі працювали без оплати. Неграмотні навчалися двома студентами у двох групах, а письменні розподілялися між іншими по 4-5 учнів на кожного вчителя. М. І. Пирогов та інспектор округу М. А. Тулов після візиту до недільних шкіл ще більше переконалися в надзвичайній користі такого виду просвіти [4, с. 729-730] і діяльності студентського самоврядування.

Важливою передумовою була ідея автономії вищих навчальних закладів та їх академічна свобода. Важко знайти для університетського середовища та для людей, діяльність яких пов'язана з університетом, ближчого поняття, ніж "автономія". Це не випадково, адже воно асоціюється з такими поняттями, як "свобода", "незалежність", "права особистості", котрі й формують так звану "університетську ідею". Дискусії з приводу університетського питання виникали навколо механізмів взаємодії суспільства та університету, а автономія була тотожна реформуванню вищих навчальних закладів. Без перебільшення самоврядування вважають основою автономії. Саме тому університетські статuti відображали ставлення влади до автономії, що безпосередньо стосувалося і студентів як учасників навчально-виховного процесу та їх самоврядних структур. Проголошення автономії університету в статуті 1804 р. відіграло важливу роль у формуванні й закріпленні демократичних традицій у студентства в умовах імператорської Росії. Необхідність автономії вищої школи постійно оскаржувалася, але в цілому до 1917 р. цей принцип був провідним у діяльності університетів та інших вищих навчальних закладів.

Наступна передумова – потреба суспільства у професійно підготовлених фахівцях. Суспільство ставило перед університетом потребу дати випускнику ґрунтовні знання. У 1838 р. завдяки міністру народної освіти С. С. Уварову було дозволено, крім корпорацій, організацію при університеті "студентських товариств, які мають наукові цілі", а також заняття літературою, мистецтвом, постановку спектаклів тощо. Наслідком цього стало створення в Київському університеті св. Володимира "Слов'янського товариства" (1845 р.), на зборах якого учасники вивчали побут і традиції Малоросії, розмірковували про необхідність поширення освіти серед народу. Крім вказаного товариства, багато гуртків наукового характеру – об'єднання за інтересами – діяли в університетах Східної, Центральної та Південної України. Учасники мали змогу вільно спілкуватися між собою, обговорювати суспільно-політичні події, вести дискусії тощо. Наукові товариства були однією з найрозповсюдженіших форм сту-

дентського самоврядування в університетах досліджуваного періоду, що сприяло кваліфікованій підготовці студентства.

Природна потреба студентства в об'єднаннях, так званий корпоративний дух студентської молоді – соціально-психологічна передумова виникнення первинних студентських самоврядних організацій.

Як передумови становлення та розвитку студентського самоврядування виділяємо: студентський рух, приклад німецьких та інших зарубіжних університетів, діяльність прогресивних педагогів та ін.

Із початку заснування вищих навчальних закладів у Німеччині студенти об'єднувалися в союзи або нації [13]. Із часом почали виникати гуртки земляків – земляцтва, які після заборони в середині XVII ст. пенналізму виокремилися в самостійну студентську організацію (пенналізм – стосунки між старшими студентами і тими, котрі щойно вступили до вищого навчального закладу; здебільшого старші експлуатували молодших, знущалися з них, забирали гроші [9]). Згодом з'явилися ордени, союзи, гуртки, корпорації, конвенти. Корпорації та земляцтва стояли осторонь політики, дотримувалися принципів суворого збереження честі студента університету, регулювали стосунки між своїми членами, діяли як організована сила [12, с. 769]. Інтересам студентських організацій служили особливі друковані видання. У 30-40-х рр. XIX ст. серед студентських асоціацій почали функціонувати нові об'єднання: буршеншафти, союзи прогресу, християнські буршеншафти [2, с. 331].

В австрійських університетах студентські організації виникали на зразок німецьких: буршеншафти, корпорації, земляцтва, проте об'єднання їх у групи не було настільки поширеним, як у Німеччині. У Швейцарії студентське самоврядування не прижилося взагалі. Майже в усіх університетах Франції студенти створювали свої товариства. Союзи французької молоді підтримували малозабезпечених студентів, шукали своїм членам роботу (таким чином ті мали змогу заробити певні кошти на навчання, харчування, проживання), сприяли індивідуальному розвитку, зокрема фізичному, спілкуванню молоді різних факультетів, зближували професорів та студентів, надавали можливість студентам брати участь у національних святах.

У Швеції з XVII ст. існували студентські нації. Усі студенти належали до якоїсь із націй, кожна з яких мала свій статут. Нації створювали свої бібліотеки, каси, кошти яких формувалися з унесків членів; деякі з об'єднань володіли власними приміщеннями. У XIX ст. у шведських вищих навчальних закладах з'явилася нова форма студентського самоврядування – наукові гуртки, до яких належали студенти одного факультету або відділення.

У ході наукового пошуку з'ясовано, що значна кількість прогресивних педагогів підтримували студентське самоврядування. Серед них: Д. І. Багалій, О. О. Ейхельман, К. Д. Кавелін, О. М. Новицький, М. І. Пирогов, Г. І. Челпанов та ін. Підтримка авторитетних наставників, їхні досвідчені поради мали позитивний вплив на розвиток студентського самоврядування, а їхня діяльність була однією з важливих передумов.

Отже, проаналізувавши суспільні події на території України в XIX – на початку XX ст., виокремлюємо передумови виникнення первинних студентських самоврядних організацій: соціально-економічні (криза кріпосної системи, прагнення зберегти усталений класово-становий устрій, непослідовність у запереченні корпоративності), освітньо-виховні (ідеї автономії навчальних закладів та їх академічна свобода, потреба в професійно підготовлених фахівцях, по-

ява недільних шкіл), соціально-психологічні (природна потреба студентства в об'єднаннях – корпоративний дух університетської молоді), а також як передумови – студентський рух, приклад німецьких та інших зарубіжних університетів, діяльність прогресивних педагогів.

Подальшого вивчення потребує розвиток вітчизняних студентських самоврядних організацій та передумови їх виникнення в інші історичні періоди, а також узагальнення досвіду студентського самоврядування в зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Глинский Б. Б. Университетские уставы (1755-1884 гг.) / Б. Б. Глинский // Исторический вестник. – 1900. – Т. 79. – С. 324–351; С. 718–742.
3. Иванов А. Е. Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М. : Институт истории СССР АН СССР, 1991. – 392 с.
4. Кулябка С. Н. Воспоминания о Н. И. Пирогове, 1858-1861 гг. / С. Н. Кулябка // Русская старина. – 1892. – Т. 75. – С. 725–737.
5. Левицька Н. М. Студентство України в кінці XIX – на початку XX століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Надія Миколаївна Левицька. – Київ, 1998. – 211 с.
6. Мельгунов С. П. Из истории студенческих обществ в русских университетах / С. П. Мельгунов. – М. : Изд. журн. “Правда”, 1904. – 71 с.
7. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Володимир Миколайович Мокляк. – Полтава, 2011. – 254 с.
8. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. М. Мокляк. – Полтава, 2011. – 20 с.
9. Пеннализм // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург : Типо-литография И. А. Ефрона, 1898. – Т. 23. – С. 145.
10. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности МНП : 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб. : Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с.
11. Студенческие корпорации в Петербургском университете в 1830-1840 гг. (Из воспоминаний бывшего студента) // Русская старина. – 1881. – Т. 30. – С. 367-380.
12. Университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург : Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 34А. – С. 751-803.
13. Университетские корпорации и союзы / Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург : Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 34А. – С. 747–749.
14. Черкасова С. О. Просвітницько-педагогічна діяльність студентських громадських організацій університетів України (друга половина XIX – поч. XX ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Світлана Олександрівна Черкасова. – Х., 2001. – 188 с.

ВЛАДИМИР МОКЛЯК

ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКИХ САМОУПРАВЛЕНЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ УНИВЕРСИТЕТОВ УКРАИНЫ (XIX – НАЧ. XX В.)

Раскрыты основные предпосылки возникновения студенческих самоуправленческих организаций университетов Украины XIX – нач. XX в.: социально-экономические (кризис крепостной системы, стремление сохранить устойчивое классово-сословное устройство, непоследовательность в запрещении корпоративности), просветительно-воспитательные (идеи автономии

учебных заведений и их академическая свобода, потребность в профессионально подготовленных специалистах, появление воскресных школ), социально-психологические (естественная потребность студенчества в объединениях – корпоративный дух университетской молодёжи), а также как предпосылки – студенческое движение, пример германских и других зарубежных университетов, деятельность прогрессивных педагогов.

Ключевые слова: предпосылка, университет, студенческое самоуправление, автономия, корпоративность.

VOLODYMYR MOKLYAK

THE MAIN PRECONDITIONS OF STUDENT SELF-GOVERNED ORGANIZATIONS AT THE UNIVERSITIES OF UKRAINE (XIX – THE BEGINNING OF XX C.)

The nineteenth century was known as a period for democratization of the social environment. However, the authorities' attitude to student organizations didn't change for better. Officials sought to preserve the class-caste system, supporting it with the appropriate legal documents. This policy was provided for the life of students as well by the government. The analysis of legislation and regulation that was dealt with the student government, enabled to reveal inconsistent character as for denying of student associations. The main documents regulating the activities of universities, primarily showed a negative mood of the authorities to the student organizations. Such kind of attitude did not only subdue the cooperative spirit of students but on the contrary it eventually provoked the emergence of associations among young people, which is considered to be one of the main preconditions of smartening up of the student organizations during the investigated period.

Sunday schools are considered to be as the main preconditions of students' government. In the early 60's of the nineteenth century the students of Kiev St. Vladimir University tried to be useful for the people of the country during the time of liberation from serfdom. They decided to set up Sunday schools in Kyiv. The idea of creating a circle of students was born in Poltava gymnasium, but only with the support of the trustee, it could become a reality. That positive attitude to the subject and a desire to help students in Kiev was definitely supported by M. I. Pirogov, who was the trustee in Kiev district at that time. Literacy among people was considered according to his view as one of the most crucial, and after the liberation of peasants from serfdom – one of the most important public needs. The trustee assisted in opening Sunday schools, and dozens Kiev students were taught during the holidays, hundreds of adults and children were taught in correct reading, spelling and arithmetic.

An important precondition was also the idea of the autonomy of higher education institutions and their academic freedom. It is difficult to find for the university environment and for the people who involved in the university life much closer phenomenon than «autonomy». This is not surprising, as it is associated with concepts such as «freedom», «independence», «individual rights», which basically formed the so-called «university idea».

Thus, the main preconditions of emerging of students' self-governed organizations at the universities of Ukraine in the XIX – early XX c. was considered and defined as follows: *socio-economic* (crisis of feudal system, the desire to preserve the established class-caste structure, inconsistent rejection of corporatism), *educational* (the idea of the autonomy of educational institutions and their academic freedom, the need for professionally trained experts, the emergence of Sunday schools) *socio-psychological* (natural demands of the student associations – the corporate spirit of university students), as well as the precondition which deals with the student movement, the example of German and other foreign universities, the activities of progressive educators.

Keywords: precondition, university, students' self-government, autonomy, corporatism.

Одержано 12.11.2013, рекомендовано до друку 20.11.2013.